

LOCKE ES LEIBNITZ VITÁJA A VELÜNK SZÜLETETT ESZMÉKRŐL.

(Vége.)

Ugy hiszem eleget közöltem, hogy Locke philosophiájáról fogalmat szerezhessünk magunknak, sőt talán nagyon is hosszúra nyult e vázlat. De Locke nagyon is megérdemli figyelmünket és munkája oly tartalmas, hogy még így is számos gondolatát kellett mellőznünk. Most térjünk át Leibnitz kritikájára. Csak a főbb gondolatokat fogjuk közölni. Leibnitz pontonként, részletesen kíséri Locke-t megjegyzéseivel. Hogy a száraz polemiát elkerülje, művét beszélgetés alakjába öltöztette, az egyik személy Locke, a másik az ő nézeteit adja elő. De a részletes tárgyalást bevezetés előzi meg, hol a kérdés lényeges főponjait kiemeli és összefoglalja. Mi is e menetet fogjuk követni. A kérdés főpontja lelkünk igazán tabula rasa-e és minden tudás az érzéklésből és tapasztalásból ered-e, vagy pedig elménkbe van-e vésve némely fogalom és ismeret eredeti principiuma, a miket a külső tárgyak mintegy csak felélesztenek benne. Ebből az a kérdés származik, vajjon minden ismeretünk a tapasztalástól, illetőleg példák és inductióktól függ-e, vagy van-e némelyiknek más oka? Mert ha áll, hogy némely dolgot képesek vagyunk előrelátni az érzékek próbája nélkül, nyilvánvaló, hogy ehhez a mi részünkről is valamivel hozzájárultunk. Az érzékek szükségesek ugyan az egyes tényleges igazságok constatálására, de akárhány ily példa sem bizonyíthatja egy igazság általános szükséges érvényességét. Ebből az tűnik ki, hogy azon szükséges igazságok, a minőket különösen a tiszta matematikában

találunk, oly alapelveken nyugszanak, a melyek bizonyossága nem példáktól, tehát nem is az érzékek tanúságától függ, bár az érzékek nélkül sohse jutottunk volna rájuk.

Ez az, a miben az állatok gondolkodása az emberekétől különbözik, az állatok csak a tapasztalás tényei szerint igazodnak el, és a mennyire látszik, sosem képezhetnek általános és szükséges igazságokat. Okoskodásuk merő empiria, azt várják, a mi néha történt, jövőre is megtörténik, a nélkül, hogy e tünetény okát tudnák. Következtetések csakis képeknek összekötése képzeletökben, így a felemelt bot látására a kutya megszökik, mert e kép az ütés és fájdalom képzetét idézi fel emlékezetében. Igaz ugyan, hogy a mit hosszas időn át tapasztaltunk, rendszeren ezen túl is be szokott következni, de az emberi elme addig meg nem nyugszik, míg annak okát nem tudja így általános és szükséges igazságokra jut. Ily módon az, a mi a szükséges igazságokat igazolja, egyszersmind az embert az állattól is megkülönbözteti.

Azonban Leibnitz maga is úgy találja, hogy Locke nézete nem tér el annyira az övétől, mert miután az egész első könyvet arra fordította, hogy a velünk született eszméket (bizonyos értelemben) megezáfolja, a II-ban és a többiekben elfogadja, hogy azon képzetek, melyek nem erednek az érzékektől, a reflexióból származnak. A reflexió pedig nem más, mint annak megfigyelése, a mi saját elménkben történik, az érzékek pedig nem nyújthatják azt, a mi bennünk van. Ha ez így van, úgy nem tagadható, hogy bennünk sok velünk született van, hisz hogy úgy mondjuk, önmagunkkal vagyunk vele születve. Azért a tabula rasa helyett az elmét inkább egy márványtömbhöz hasonlítja, de melynek erei Hercules formáit jeleznék, e kövel Hercules alakja mintegy vele születve volna, csak hogy munka kellene, míg ezt felfedezzük és megtisztítjuk mind attól, a mi eltakarja. Ily módon lehetnek velünk születve képzetek és igazságok mint hajlamok, rátermettség, ügyesség és természetes erők, de nem mint öntudatos működések, ámbár ez erőket mindig, gyakran alig észrevehető, csekély cselekvések kísérik.

Maga Locke sem veheti szigorúan, hogy nincs bennünk semmi potentialiter, hogy nincs bennünk más, mint a mit tényleg tudunk, mert hányszor felejtjük el szerzett ismereteinket is

és erőnk megfeszítésével kell azokat visszaidéznünk, és senki sem tudhatja, meddig ér vissza emlékezete (erre alapítja Plato tanát a visszaemlékezésről). Azután minden csak kívülről jut-e belénk és magunkban semmit sem fedezhetünk fel? Csak a mi lelkünk volna olyan üres, hogy a kívülről jövő képek nélkül semmi? Találhatunk-e valahol egy teljesen sima és egyenletes felületet? Miért nem meríthetne tehát gondolkodásunk néhány tárgyat önmagunkból, ha csak utána járunk.

Különben, úgy mondja, itt is megegyezik Locke véleménye az övével, mert az ismeretnek két forrását, *sensatiót* és *reflexiót* fogadja el.

Locke tagadta volt azon tételt, hogy a lélek mindig gondolkodik és a test mindig mozog. Hosszasan bizonyította, hogy mikor mélyen alszunk, legkisebb tudatunk sincs arról, hogy valami képzetünk volna. Leibnitz ezt nem fogadhatja el. Azt mondja, a *substantia* természete az, hogy soha sincs cselekvés nélkül, a *physika* sem ismer absolut nyugalmat, és itt Boyle-ra hivatkozik. Ez állítással kapcsolatban igen szép pszichológiai fejtegetésbe bocsátkozik elménk öntudatlan működéseiről. Azt mondja sok jel arra mutat, hogy bennünk minden perczen végtelen sok, de apró képzet van, melyekről nincs tudatunk és mégis összességükben, ha másképp nem, legalább homályos, zavart hatást gyakorolnak. Így, ha megszoktuk a malom zúgását, nem halljuk, kivéve, ha figyelmeztetnek bennünket arra. Ilyen apró, öntudatlan észrevételekből keletkezik a tenger zúgása is, mert, ha a legkisebb hullám zaját nem hallanók, úgy 100,000 hullámét sem hallhatnók.

Sohse alszunk úgy, hogy valami bármily gyenge képzetünk ne volna, és a legerősebb zaj se ébresztene fel, ha annak csekély kezdetét nem vennők észre. Az ily csekély észrevételek tehát sokkal nagyobb fontosságúak, mint egyelőre gondolnók, ezeken alapúl a külső dolgok érzékelhetősége, ezek kötnek össze az univerrsummal. Sőt mondhatni, hogy ezeknél fogva a jelen a jövővel és multtal meg van telítve, úgy, hogy minden a legszébb harmoniában van s oly átható szemek, mint az Istenéi, megolvashatják a legcsekélyebb *substantiában* is az univerrsum összes eseményeinek sorrendjét, a mi van, volt és lesz. Ezek őrzik meg a nyomokat és a kapcsolatot az *individuum* jelen és

mult állapotai közt, és egy magasb szellem ezeket még akkor is észreveheti, midőn az egyén nem veszi észre. Ezeknél fogva lehetséges, hogy a halál csak álomszerű állapot, mely az öntudatot egy időre megszünteti, de ez elhomályosulás nem tarthat örökké. Erre alapítja a monasok közt levő praedestinált harmoniát, a test és lélek hatását a tarthatatlan egymásra való hatás helyett. Ilyen észrevételek birnak bennünket gyakran cselekvésre, mikor azt hiszszük, hogy egészen közömbösen, ok nélkül teszünk valamit. Egyszóval a legkisebb észrevételek tana a szellemtanban ép oly fontos, mint a legkisebb testcsekék tana a physikában. Continuitás uralkodik ép úgy a testi mint szellemi világban.

Mindez arra a következtetésre jogosít fel, hogy az észrevehető (tudatos) észrevételek fokonkint azokból származnak, melyek sokkal csekélyebbek, sem hogy észrevétethessenek.*

E bevezetésben két gondolat vezérli Leibnitzet, az egyik metaphysikai föltevés: a monasok közt levő praestabilita harmoniának bámulatos és merész gondolata, mely úgy látszik a legnagyobb ellentétben áll Locke tanával, hogy ismeretünk a tapasztalásból származik, mert a monasba nem jöhet kívülről semmi, nincs ablaka; a másik azon igazság kiemelése, hogy vannak általános és szükséges tételek, melyek bizonyossága nem származik az egyes tapasztalati tényekből. Később fogjuk eldönteni, mit tartsunk ez ellentétről, most térjünk át azon ellenvetésekre, melyek által Leibnitz a velünk született eszméket Locke ellenében fen akarja tartani.

Helyesli Locke törekvését, a mennyiben a velünk született eszmék tana a könnyelműséget és rátartóságot előmozdítja, mégis azt állítja, hogy vannak velünk született eszmék, sőt elménk minden gondolata és cselekvése belsőnkől származik. E fejtegetésekben azonban alkalmazkodik a közönséges felfogáshoz, mely szerint némely ismeret kívülről az érzékek által jut belénk. Locke az ő nézete szerint a szükséges igazságok eredetét, melyek forrása értelmünk, nem eléggé különböztette meg a ténylegesekről, melyek az érzéki tapasztalatokból és belső észrevételből

* Leibnitz 1—17 l.

származnak. Ő nem az általános elismerésre alapítja a velünk született igazságokat, ez csak annak j e l e, hanem arra, hogy nem származhatnak máshonnét mint saját belsönkből. Ha most részletesen vizsgáljuk ellenvetéseit, azt találjuk, hogy nem oly értelemben védi a velünk született eszméket, a mily értelemben Locke azokat tagadja. Locke érvei teljesen megezáfolták azt a véleményt, hogy ismereteinket velünk született igazságok öntudata vezérli. Erről öntudatunk, önmegfigyelésünk nem tud semmit. Csak úgy tulajdonít némi érvényt e tannak, ha rajta azt értik, hogy képességünk van e velünk születettnek tartott igazságokra; de így nincs semmi jelentősége, mert minden lehető és egykor megszerezhető igazságra van képességünk.

És mégis e pont az, melyet Leibnitz kiemel. Eszében sincs azt állítani, hogy velünk született igazságok tudatával bírunk, de mégis lehetnek ilyenek, öntudatlanul mint képességek. Ez az előszóban kifejtett »continuitás« elvének gyümölcse, s ha e nézet a velünk született és nem velünk született igazságok közti különbséget eltörli, úgy ez Leibnitznek nem okoz aggodalmat, hisz a monas minden ismeretét csak magából fejt ki, és ez értelemben minden velünk született. E nézet úgy látszik homlok-egyenest ellenkezik Locke-éval, de ez csak látszat, a monasban nem tudatosan, hanem öntudatlanul van meg az egész világ képe. A kérdés, hogy válik-e tudattalan tudatossá? A tudatunkba lépést tapasztaljuk, ebben mindkét író megegyezik és Leibnitznek nem lehet semmi kifogása az ellen, hogy ez a Locke által felemlített *sensatio* és *reflexio* útján történik.

E nézetből folyólag azt állítja Locke ellenében, hogy nincs tudatunkban mindaz, a mit tudunk, s ez a szerzett igazságokra is áll; de elfogadja ennek *consequentia*ját is, hogy minden igazság velünk született. De különösen áll ez a szükséges (a priori) igazságokra nézve, melyeket a ténylegesekkel ellentétbe helyez. Ez értelemben azt kell mondanunk, hogy az egész szám- és mértan velünk született és *potentialiter* bennünk van, oly módon, hogy feltalálhatjuk, ha figyelemmel szemléljük azt, a mi bennünk van, a nélkül, hogy valami tapasztalati, vagy mástól ránk hagyományozott igazságra szorulnánk, mint ezt Plato egyik beszélgetésében kimutatta, a hol Sokrates pusztá kérdések által messze fekvő igazságokra vezet egy gyermeket. E tudományokat tehát

az ember csukott szemmel szobájában is elsajátíthatja, bár igaz, hogy az illető képzeteket sohse ismernők, ha előbb sohasem láttunk vagy tapintottunk volna. Mert természetünk csodálatra méltó berendezése az, hogy nem lehetnek sohse elvont fogalmaink a nélkül, hogy valami érzékire ne vonatkoznának. Most ismét felveti Locke ellenében azon kérdést, miért ne lehetne bennünk valami, ami nem tudatos. Mert ha emlékezetünk a szerzett ismereteket magában rejtheti, mért ne rejthetné el az eredetieket is. Szükséges-e, hogy egy ismerő substantia, azonnal felismerje mindazt, a mi rája nézve természetes? Nem lehetséges-e, hogy elménk különféle tulajdonságokkal és működésekkel bir, a melyeket lehetetlen egyszerre észrevennie? Mint látjuk ez nagyon jól megfér Locke nézetével is, mert lelki működéseinket a reflexio útján csak időnk folytán ismerjük fel. Aztán tovább folytatja, mért ne lehetne lelkünknek oly birtoka, melyet még sohse használt? ha így volna, mindig csak azzal birnánk, a mit tényleg használunk. Végre mit értsünk azon, hogy képességünk van az igazságok megszerzésére? Elménk e képessége nem oly szevedő, mint a viaszé, mely minden formát felvesz, vagy mint az üres tábláé, mely a betűket elfogadja. Ily módon elménk nem lehetne a szükséges igazságok forrása, pedig az — mert el nem lehet vitatni, hogy az érzékek útján nem nyerhetünk szükséges igazságokat s így tehát a szellemnek aktiv és passiv képessége van, hogy azokat magából kifejtse, bár az érzékek szükségesek, hogy alkalmat szolgáltatassanak és a figyelmet azokra irányítsák. A szükséges igazságok az elméből erednek, a ténylegesek az érzéklésből, akár hány példát is tapasztalunk, az inductio nem bizonyíthatja valamely igazság szükségességét, ha elménk azt be nem látja. Abból, hogy elménkben vannak, nem következik, hogy tudja is őket, csak az, hogy benne találhatók. Az a képessége az emberi szellemnek, hogy ez igazságokat elismeri, nem üres képesség valamire, hanem rátermettség, csira, mely elménket determinálja és eszközli, hogy azokat magából meritheti. Ép úgy mint különbség van azon alak közt, melyet önkényesen szabunk a márványnak és a közt, melyre ereinél fogva kiválóan alkalmas. Elismeri, a mit Locke állit, hogy tudatunkban a különös képzetek megelőzik az általánosakat, de ha tekintetbe vesszük azt, a mi minden tudást megelőz, a szellem képességeit, úgy el

kell ismernünk, hogy ez általános igazságok képezik gondolkodásunk izomrendszerét. Ezek uralkodnak gondolkodásunkon és irányítják, anélkül, hogy tudnók. Kedvelt példája a logika, nem-e ennek törvényei szerint gondolkodunk és még sem tudunk róluk.

Locke azt állította, ha valamely igazságot rögtön belátunk, ez onnét van, mert a dolgot alaposan megvizsgáltuk; Leibnitz ezt elfogadja, de megjegyzi, hogy gyakran, midőn azt véljük, hogy a dolgok lényegét kutatjuk, saját elménk és azon velünk született képzetekre bukkanunk, melyeket nem kell kívülünk keresni.

Mind az, amit csak meg kell tekintenünk, hogy igazságát rögtön belássuk, velünk született. Nem fogadhatja el, hogy a mit tanulunk, nem lehet velünk született, a mathesis igazságait tanulnunk kell, mégis velünk születtek, de nem azok tudata, hanem azok lehetősége, mint a márvánnyal az ér és nem Hercules alakja. Végre képzeleteink közül a reflexió képzei nem származhatnak kívülről.

Hogy tudatunk nem irányul mindjárt e velünk született igazságokra, onnét van, mert a gyermeket az érzéki benyomások ellepik, de hogy még sem haszontalanok, az mutatja, hogy másképp nem volnának szükséges igazságaink. Ha azt mondják, hogy lehet elménkben valami, a nélkül, hogy ismerné, ez ép olyan, mint az, hogy lehet a márványban ér, mielőtt láttuk.

A velünk született igazságok nem gondolatok, hanem természetes vagy szerzett képességek, melyek bennünk lehetnek, ha soha nem is ismerjük meg azokat.

Mint láttuk Leibnitz a velünk született elveken nem ért tudatunkban levő igazságokat, hanem olyanokat, melyek, ha öntudatlanul is irányítják gondolkodásunkat. Ez még jobban kitűnik, midőn a praktikus alapelvekre tér át. Ezeket az ember ösztöne által ismeri meg. Megragadja az alkalmat, midőn Locke azt mondja, hogy a boldogság keresésére, a fájdalom kerülésére mindenkit ösztöne hajtja, azt állítja, ha értelmünk az ösztön megfigyelésére irányul, úgy ez gyakorlati alapelvben fejeztetik ki. Így tehát a velünk született igazságokat két módon, eszünk és ösztönünk által lehetjük meg. Így emberséges cselekedetre ösztönünk hajt, mert kellemes, eszünk, mert helyes.

Vannak tehát bennünk ösztönszerű igazságok, melyeket

érzünk és követünk, a nélkül, hogy bizonyítékait ismernők, de melyeket belátunk, ha figyelmünket rájuk irányítjuk. Így a következtetés szabályait alkalmazzuk ösztönszerűleg és bizonyos zavaros tudattal, a logikus azonban kimutatja annak törvényeit. Az ösztönök okoskodás nélkül a helyesre vezetik az embert. A mechanika törvényei szerint járunk, holott nem gondolunk rájuk. Eszünk ösztönünknél fogva, nem azért mert szükséges, hanem mert kellemes.

Ez ösztönöket azonban szenvedélyeink elronthatják, azonban mégis tudatunkba jönnek, ha valami erősebb befolyás el nem homályosítja; azért a legtöbb vallásban azonos moralis parancsolatok vannak. Azt találja, hogy Locke az ösztönökre nézve ugyanazon véleményen van mint ő, bár nem nevezné velünk született igazságoknak. Tehát Leibnitz maga is úgy véli, hogy lényegre nem, csak elnevezésre nézve van köztük különbség, és kiemeli: nem szükséges, hogy ez igazságok csak úgy lehessenek bennünk, hogy tényleg rájuk gondolunk, hanem azok természeti képességek, activ és passiv állapotok és a lélek több mint tabula rasa.

Mind ebből kitűnik, hogy Leibnitz nem oly értelemben állítja a velünk született eszméket, mint a hogy Locke tagadja, mert elismeri, hogy ezeket igazán tudatosan felismerni csak tapasztalat útján lehet. De mindig eszünkben kell tartani, hogy Leibnitz szerint csak azt tapasztalhatjuk, a mi már bennünk van. E nézete még jobban kitűnik műve II. könyvében, mely Locke művének megfelelőleg az ismeretrendszer felépítésével, elménk elemi működéseivel foglalkozik.

Elfogadja Locke meghatározását, hogy a gondolkodás tárgyai a képzetek. A külső tárgyak csak közvetettek, mert nem hatnak elménkre közvetlenül, csak isten közvetlen külső tárgy és azt lehetne mondani elménk önmagának belső tárgya a meny nyiben mint mikrokosmos visszatükrözi világosan Isten és homályosan az egész világ képét. A lélek tehát nem lehet tabula rasa, mert minden substantia a többiekhez sajátos viszonyban áll (a harmonia praestabilitánál fogva) és az egyik a másiktól belső határozottságok által különbözik (a monasok mindegyike sajátos módján tükrözi vissza a világot).

A kik azt állítják, hogy tabula rasa, kénytelenek azt mondani, hogy üres képesség.

De képesség cselekvés nélkül üres lehetőség a scholastika meséi közé tartozik, csak abstractió, melyről a természet nem tud semmit.

Elismeri, hogy tapasztalás szükséges, hogy elménk ezen vagy más gondolatra jusson, vagy valamely képzetre ügyeljen, de mégis, hogy adhat a tapasztalás vagy érzékiség képzeteket? Ablakai vannak e a léleknek? Táblához, vagy viaszhoz hasonló? A kik így gondolkodnak, okvetlen anyaginak tartják a lelket. Azt szokták mondani, hogy elménkben nincs semmi, a mi nem származik az érzékektől. De elménket és állapotait ebből ki kell zárunk. »Nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu... nisi intellectus ipse«. De ez jól megegyezik Locke nézetével is.

Daczára ennek elismeri, hogy ismereteink a Locke által felemlített két tapasztalati forrásból erednek, de ezt csak tényleges észrevételük, tudatunkba jövésükre érti, mert tulajdonkép kívülről nem származhatnak és bennünk vannak, mielőtt tudnánk róluk.

Ha ez így van és Leibnitz lelkünket monasnak és minden monast örökké tevékeny subsantiának fog fel, könnyen bizonyíthatja, hogy mindig gondolkozunk, nem szükséges, hogy ez öntudatos legyen, hatása mégis nyilvánul. Sőt elvének consequentiája annyira viszi, hogy a test és lélek közt a legszigorúbb kölcsönhatást tételezi fel (a praestab. harm. értelmében) úgy, hogy a test legcsekélyebb mozdulatának is lelkünkben valami hasonló felel meg, így pl. a vérforgásnak is, pedig erről nem tudunk semmit, mégis e számos, apró észrevétel eredménye testi állapotunk érzése. Mindezek igen finom pszichológiai észrevételek, melyeket Herbart ujabban felhasznált és itt látható fölénnyel bocsátkozik Locke fejtegetéseinek magyarázatába. De az eddigiekből az is kitűnik, hogy ezentúl köztük nem lesz nagy az eltérés és midőn áttér a képzetkör megalakulásának leírására, a Locke-féle nézet képviselőjével előre kimondatja, hogy ezentúl nézeteik között nem lesz oly nagy különbség.

Elfogadja Locke felosztását egyszerű és összetett képzetekre. Az egyszerű képzetek legalább öntudatunk előtt ilyeneknek tünnek fel. Azt is elfogadja, hogy az összetett képzeteket

substantiák, modusok és relatiókra lehet osztani, de azt mondja, hogy modusok és relatiók közt nem lehet szoros megkülönböztetést tenni. Ezt különben Locke is elismeri. Elfogadja még az első és második tulajdonságok megkülönböztetését, de az elsőkhöz még az erőt hozzászámítaná. A második tulajdonságokra nézve megjegyzi, hogy habár nem hasonlók a tárgyakhoz, mégis legalább viszonylag megfelelnek. Ez a hasonlóság azonban csak expressiv, ép úgy, mint egy hyperbola és parabola minden pontja megfelel egymásnak, ha e két idomot egy kör projectiójának fogjuk fel. E gondolat azonban nem áll ellentétben Locke-al, ő is elfogadhatta volna.

A lelki működések felsorolását illetőleg szintén megegyezik Locke-al, csak egyes megjegyzéseket sző közbe. E megjegyzések azonban csak magyarázzák, kibővítik Locke fejtegetéseit és mint Leibnitz minden gondolata igen szellemesek. Így pl. azt jegyzi meg, ha testünket érezzük vagy közvetlen physikai behatás folytán karunkat emeljük, azt hisszük, hogy ebben testünk kapcsolata lelkünkkel nyilvánul, holott csak a bennünk véghez menő változásokat érezzük.

Láttuk mily fontos Leibnitzra nézve a képesség, tehetség fogalma és most a lelki képességek felsorolásánál kikel Locke ellen, hogy mindig üres képességekről beszél. Kissé világosabban kellene meghatároznia, hogy miben állanak e képességek és mi-kép működnek.

Az emlékezést pl. úgy kell magyarázni, hogy vannak dispositiók elménkben, melyek korábbi benyomások maradványai. Ha korábbi gondolatokból nem maradna meg semmi, úgy a visszaemlékezést nem lehetne megmagyarázni. A képzetek megmaradásának fontos elvét mondja itt ki, mely az újabb psychologiában oly gyümölcsöző lett. Ő maga nem bocsátkozik részletes fejtegetésbe, hanem az észrevétlen apró képzetekre utal.

Azzal végezhetjük be e párhuzamot, hogy elfogadja Locke képét a lélekről, de hogy a kép teljes legyen, hozzá teszi, hogy elménk nem pusztán üres, sötét kamra, hanem olyan, melynek hátterén valami finom oscilláló hártya van (ez képviselné a velünk született igazságokat. De ezt Locke is elfogadhatja, mert ő is elismeri elménk activ működéseit.

Már most azt kérdezhetjük e fejtegetés végén, megmenti-e Leibnitz a velünk született eszmék tanát, vagy akarja-e megmenteni azon értelemben, melyben Locke azokat tagadja? Mik a velünk született eszmék Leibnitz szerint? Tantételek, fogalmak? Nem, hanem elménk természete, sajátosságai; ki tagadná, hogy ez velünk van születve. És Locke tagadja-e? Mit tesz a reflexió? a lélek működéseit vizsgálja, de e működések az elme sajátosságai. Tehát ez értelemben az ő válasza sem lehet tagadó. De honnét tudjuk e működéseket? Csak tapasztalásból, tehát ezek tudata nem lehet velünk született — ezt állítja Locke. És mit mond erre Leibnitz? Ő sem tagadhatja ezt, de azt mondja, csak azt tapasztaljuk, ami bennünk van, mert a monasnak nincsenek ablakai, kívülről nem jöhet be semmi. És Locke? Csak képzeleteinkre terjeszkedhetik ki tudásunk, képzeleteinket tapasztalhatjuk csak, ezek pedig bennünk vannak, azért nem tudhatunk semmit a substantiákról. Így elenyésszik a különbség közöttük; így Leibnitz értelmében nincs különbség velünk született és közönséges igazságok közt, mert mind egyaránt velünk születtek. És így érthetjük meg Leibnitz azon állítását, hogy van lelkünkben olyan is, a mit nem tudunk és, lehet, sohasem fogunk megtudni. Hány ember hal meg a nélkül, hogy tudná, milyen törvények szerint gondolkodik. Mégis a törvények nem-e elménk sajátossága? Látjuk tehát, miben áll az állítólagos ellentét az empirista Locke és az idealista Leibnitz között. Nem oly igen nagy az eltérés, sőt közelebbről tekintve úgy látjuk, hogy elvileg egy nézetben vannak. Mi indítja tehát Leibnitzet arra, hogy terjedelmes művet szenteljen Locke kritikájára. Két gondolat. Locke megelégszik a képzetek körében lehető igazsággal. Leibnitz a harmonia praestabilitát találta fel. Maga a harmonia praestabilita bámulandó gondolat, mely valamennyi eddigi philosophema közt a legkevesebb ellenmondással bír, és azonkívül igen hasonlít a physikusok atom-tanához. De bár mint gondolat fenséges, elragadó, alig tekinthető egyébnek, mint az emberi elme egy nagyszerű és kedves költeményének, mely a tudomány számára áthatolhatlan mysteriumokat legalább phantasiánk számára le-rajzol. Oly gondolat ez, mely nem gátolja a tudomány legszabadabb fejlődését minden irányban, mert nem vág be semmiféle speciális kutatás körébe, és mégis kedves pihenést nyújt az el-

fáradt elmének, mely a sok adott dirib-darab igazságtól kimerülve egységes, magába zárt világnézetet keres. A harmonia praestabilita egy szóval ép úgy mint minden képzetünk, érzék-lésünk és érzelmünk, elménk terméke, elménk jelen berendezésének természetes folyománya, e gondolat szépségében joggal gyönyörködhetünk, még ha absolut igazságra nem is tarthat számot. De tanuljunk már egyszer lemondani oly igazságról, a mi számunkra nincs és nem lehet, mert lélkünkől ki nem vetkezhettünk, képzeiteinken kívül mást nem ismerhetünk.

A másik pont Locke félreértésén alapúl. Kiemeli, hogy Locke nem tett elég különbséget tényleges és szükséges, általános igazságok közt. Utóbbiak érvényességét akarja megmenteni. De ezek Locke-nál ép úgy biztosítva vannak, mint nála. Locke ép úgy ismer a képzetek közt általános és szükséges kapcsolatot mint ő — mint fentebb láttuk is. Tehát itt sincs köztük eltérés. Leibnitz munkája tehát nem czáfolata, hanem kiegészítése, még pedig igen becses kiegészítése Locke munkájának. Mindkét író pedig atyja a modern gondolkodásnak és előkészítője Kantnak és a jövő világnézetnek. Egynehány pontban egymásmellé állíthatjuk egyrészt Locke és a modern physikusok, másrészt Leibnitz világnézetét.

1. Egy legfőbb lény teremti és igazgatja a világot.
2. A rajtuk kívül levő tárgyi világ atomokból áll, nincs más realis objectum, mint atomok és ezek mozgása.

A mi világunk csak képzeiteink világa, e képzetek nem hasonlók az atomokhoz és ezek mozgásához, csak viszonylagosan felelnek meg nekik. Locke nézete, Leibnitznél ekként módosul:

1. Nincsenek atomok, hanem monasok. (Különben a modern physika is hajlandó az atomokat kiterjedés nélküli erőközpontoknak felfogni.)
 2. A monasok egyszerű lények, melyek belső határozottságokkal birnak.
 3. A monasok nem hatnak egymásra, hanem Isten (a főmonas) állapított meg köztük előre meghatározott harmoniát.
 4. Lelkünk is ily monas és a világképet magából fejtí ki.
- Eddig a két gondolkodó. És mégsem elégedhetünk meg ez

eredményre. Ha a monas olyan, mint Leibnitz állítja, honnan tudja az objectiv világot, hisz magából nem kelhet ki? — Ha Locke szerint ismereteink csak képzeletünkig terjednek, úgy az atomok, tér és idő mik? — képzetek?? Látjuk, hogy a két gondolkodó közvetlen a Kant féle világnézet küszöbéig vezet el bennünket.

És itt különösen arra utalok, a mit Locke a matematikai tudásról mond. Világosabban nem lehet a Kant-féle felfogást előadni. Az igazság szerinte azon kapocs, melyet képzeletünk közt megállapítunk, de ki állapítja meg e kapcsolatot? Elménk? Elménk természetéből folyik tehát az igazság szükséges érvénye? Másrészt láttuk, Leibnitz a szükséges igazságokat akarja megmenteni a velünk születettek által, de a velünk született alatt ő elménk természetét érti, tehát szintén elménk természetétől függ szükségességük. Majdnem kimondják, a milyen elménk, olyan számunkra az igazság — és nem mondja-e Leibnitz, hogy gyakran, midőn azt hisszük, hogy a tárgyak természetét kutatjuk saját elménk természetére bukkanunk.

Már rejtve van náluk ama hatalmas gondolat, mely mint egykor Kopernikus felfedezése a csillagászatot, úgy Kant által a philosophiát volt hivatva felforgatni. Kant maga így jellemzi magát: »Kopernikus a látszattal ellenesen és mégis igaz módon az égen észlelt mozgásokat nem az észlelt tárgyakban, hanem a szemléelőben keresé«. Ép oly viszásnak látszik, mikor Kant az összes tudományokat felforgatja és azt állítja, hogy elménk nem a tapasztalás szerint, hanem a tapasztalás elménk szerint igazodik, hogy fogalmaink nem a tárgyak, hanem a tárgyak fogalmaink szerint irányulnak.*

Tekintsük közelebbről ez igen különösnek látszó gondolatot. Már Locke azt állítja, hogy érzeteink nem hasonlók a dolgokhoz, az újabb physiologia teljesen igazolta ez állítást. Az érzékek physiologiája kimutatta, hogy érzeteink kvalitása egészen érzékszerveink berendezésétől függ. E gondolattal megbarátkoztunk, hogy színek, hangok, ízek, csak a mi képzeletünk és érzékszerveink eredményei, pedig ezek képezik világképünk elemeit. Már most nem lehet-e, hogy a rend, melyben összekapcsolvák,

* W. W. III. 18. 1. 20. 1.

s mely a képet alkotja, szintén szervezetünk eredménye? Ez a kérdés, vagyis a mód, mely szerint tapasztalunk, nem-e elménk szervezetének következménye, mely kényszerít, hogy csak így tapasztalhatunk? Ez megint nagyon ellenmondónak látszik; ha így van, akkor lehetnek-e objectiv ismereteink, akkor nem-e önkényunktől függ e fogalmaink kapcsolata? Nem. Hanem mint látjuk a kérdés most úgy hangzik, hogy lehet fogalmaink közt objectiv kapocs, mely nem önkényunktől függ, hanem mindenki kénytelen elismerni; vagy Kant nyelvén: hogyan lehetnek synthetikus a priori itéletek? Mint látjuk Kant számára ott kezdődik a problema, hol Locke elhagyja, Leibnitz általánosan, a velünk született igazságokkal felelne. Kant abból indul ki, hogy a matematika ily tételeket tartalmaz, bennünket azonban ennek tárgyalása nagyon elterelne; belátjuk a kérdés az, ha mi állítjuk elő a fogalmak közti kapcsolatot, hogy lehet ez objectiv érvényű?

Egy kép ezt legjobban meg fogja magyarázni. Szabad szemmel az égen egészen tiszta, fényes csillagot látunk, távcsőhöz nyúlunk és ime fekete foltot veszünk rajta észre, más ép olyas távcsőn nézünk és a folt eltűnt. Más tárgyakat is nézünk az egyik távcső mindent tisztán mutat, a második mindenütt a fekete foltot mutatja. Ha megnézzük e távcsövet és azt látjuk, hogy a folt a lencsében van, rögtön belátjuk, hogy nem láthatunk másképp rajta, mert olyan a távcső szerkezete.

Más példát véve, zöld üvegen keresztül a tárgyak zöldeknek, vörösön, vörösnek fognak feltűnni. Ha nem tudjuk, hogy a nézés egyik szerve az üveg milyen, azt fogjuk hinni a tárgyak olyanok, mihelyt ismerjük az apparatus szerkezetét, azonnal tudjuk, hogy mindig, minden esetben, hogy látunk rajta. Már most menjünk tovább egy lépéssel, tegyük fel, hogy a fekete folt saját szemünkben van, úgy mindenütt, a hova nézünk, a fekete folt jelentkezni fog; ha ezt nem tudjuk, azt fogjuk hinni, a tárgyak feketék, holott csak szemünk látja olyanoknak, de szemünk természetét nem ismerjük, míg a tudomány fel nem világosít róla.

Azt hiszem a kép elég világos lesz, csak tegyük szemünk helyébe elménket, mert utóvégre is ez fogja fel a képeket. Ha elménknek bizonyos szerkezete van, úgy mindent e szervezetnek megfelelőleg kell megismernünk. De e szervezet? A szem

lát, de magát nem látja — mennyi fáradságos kutatás kellett, míg a tudomány e tárgyra is világot derített, az elme azon eszköz, melylyel mindent megismerünk, de magát nem ismeri. Tehát nem oly egyszerű dolog az elme szervezetét megállapítani.

Nem oly egyszerű, mint a hogy Kant véli, bár ő is igen nehéznek találta e feladatot. Kant az ismeretek két elemét különböztette meg, a szemléletet és a gondolkodást; azt hitte, ha a szemlélet formáit felfedezi és a gondolkodás formáit, úgy az elme természete világos lesz.

Es valóban, ha sikerülne a gondolkodó működés: az ítélés, következtetés stb. igazi alapformáit felfedezni, úgy az elme functióit, a kategoriákat teljesen megismerhetnők.

De ha ez így van, úgy mit véljünk Kant értelmében a velünk született igazságokról? Az elme formái, a kategoriák talán csak velünk születtek? Erről Kant határozottan nyilatkozik:*

»Die Kritik erlaubt schlechterdings keine anerschaffenen oder angeborenen Vorstellungen; alle insgesamt sie mögen zur Anschauung oder zu Verstandesbegriffen gehören, nimmt sie als erworben an. Es gibt aber auch eine ursprüngliche Erwerbung (wie die Lehrer des Naturrechts sich ausdrücken) folglich auch dessen, was vorher gar noch nicht existirt, mithin keiner Sache vor dieser Handlung angehört hat. Dergleichen ist, wie die Kritik behauptet erstlich, die Form der Dinge in Raum und Zeit, zweitens die synthetische Einheit des Mannigfaltigen in Begriffen; denn keines von beiden nimmt unserer Erkenntnissvermögen von den Objecten, als in ihnen an sich gegeben, her, sondern bringt sie aus sich selbst a priori zu Stande. Es muss aber ein Grund dazu im Subjecte sein, der es möglich macht, dass die gedachten Vorstellungen so und nicht anders entstehen und noch dazu auf Objecte, die nicht gegeben sind, bezogen werden können, und dieser Grund wenigstens ist angeboren. Der Grund der Möglichkeit der sinnlichen Anschauung ist die blosse eigenthümliche Receptivität des Gemüthes, wenn es von Etwas (in der Empfindung) afficirt wird, seiner subjectiven Beschaffenheit gemäss eine Vorstellung zu bekommen. Dieser erste formale Grund z. B. der Mög-

* Hartenstein f. kiadás. VI. 37 l.

lichkeit einer Raumesanschauung ist allein angeboren, nicht die Raumvorstellung selbst.«

Kant tehát azt mondja, a mit fentebb is kifejtettünk, hogy fogalmaink elménk szervezetétől függnék, hogy elménk szervezete (a gondolkodás subjectiv föltételei) velünk van születve, de ismerni e szervezetet csak tapasztalásból lehet és így velünk született tudás, ismeret nincs. És nem is lehet, mert elménk szervezetének kutatása a legnehezebb és legbonyolultabb vizsgálatok egyike.*

És már most foglaljuk össze és vonjuk le fejtegetéseink végkövetkezményeit. Láttuk, hogy bár elménk szervezete velünk született valami, mégis velünk született ismereteink nincsenek, mindent csak a tapasztalásból tudunk, de e tapasztalás nem oly egyszerű, a mint az közvetlenül a közönséges tudatnak feltűnik, hanem bonyolodott valami, a mi magyarázatra szorúl, és utolsó sorban saját elménk terméke. Az ne zavarjon, hogy ez elmélet egyenes ellentéte a látszatnak. Kopernikus óta tudjuk, hogy a föld forog a nap körül, de változtat-e ez azon látszaton, hogy nekünk a nap forog a föld körül? A physiologia kimutatta, hogy az úgynevezett érzéki kvalitásoknak nem felel meg más semmi kívülünk, mint az atomok rezgése a térben, a többi bennünk van. De gátol ez minket abban, hogy gyönyörködünk a szivárvány színében, a Niagara vizesésében, a madarak dalában stb? Ép úgy, ha egy lépéssel tovább megyünk és a teret, időt az atomokkal együtt elménk termékének tekintjük, ez nem változtat semmit azon, hogy nekünk mikép látszik a világ. Azért a testek mégis kívülünk vannak, a Mont-Blanc csuca messzire kimagaslik fölöttünk, a természet törvényeit ép oly fáradságos empiriával kell kutatnunk, mint eddig. Egy szóval e tan magyarázza, de nem construálja világunkat. Elértünk fejtegetésünk végéhez; iparkodtam kimutatni, hogy az ellentét Locke és Leibnitz közt csak látszólagos, iparkodtam kiemelni, a mi gondolkodásukból maradandó és becses, a mi Kant működését mintegy előkészíté, egyszersmind arra is törekedtem, hogy e fejtegetés is némi bizonyítékul szolgáljon arra nézve, hogy a philosophia története nem a tévedések története, hanem a philosophiai fogalmak fölépülésének története.

Budapest.

Mádnai Mihály.

* Lásd Kantról: Lange Geschichte des Materialismus II. k. 1—63 l.